

ПОЛІТИЧНИЙ ВИБІР ЯК СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОГО РІШЕННЯ

У статті розглядається феномен політичного вибору, його місце та роль у процесі прийняття політичного рішення. Розглянуто основні політологічні підходи до сутності політичного вибору. Визначено його особливості та складові у ситуації посткомуністичного стану української держави та суспільства.

Ключові слова: політичний вибір, політичний процес, політичне рішення, легітимність влади, раціональний вибір.

Прийняття та реалізація політичних рішень виступає однією із головних складових політичного процесу, тому що саме це є основною функцією органів публічної влади. У демократичному суспільстві політичне рішення конструюється (та реконструюється) у процесі політичної взаємодії між владою та громадянським суспільством, які є рівноправними суб'єктами на етапах вироблення, прийняття та реалізації політичного рішення, а також на етапі моніторингу його наслідків та модифікації політики.

Прийняття рішень лежить між формуванням політики та її впровадженням та формує простір демократичної взаємодії. На думку В. Парсонса, «Прийняття рішень проходить крізь увесь цикл публічної політики, наприклад: рішення про те, що перетворити у проблему, яку обрати інформацію, вибір стратегії для впливу на порядок денний політики, вибір засобів і цілей, вибір способу впровадження політики, вибір способу оцінювання політики. У кожний із цих моментів відбувається прийняття рішення» [7, с. 221].

Однією із важливих складових політичного рішення виступає політичний вибір, від якого залежить результативність політики, її якість, ефективність та успішність. Політику можна представити як послідовність визначених та запланованих кроків, сукупність політичних дій, кожна із яких обумовлюється наявними обставинами (політична ситуація) та передбачає здійснення політичного вибору.

В залежності від достатньої обґрунтованості, раціональності та системності у процесі розробки, прийняття та реалізації політичних рішень можна говорити про позитивну чи негативну динаміку у розвитку як окремих державних та політичних інституцій, так і політичної системи країни в цілому. Варто погодитись із українським дослідником Б. Кухтою, який дає таке визначення політичного рішення: «це владний процес, суть якого полягає у здебільше свідомому виборі та прийнятті системних, режимних рішень щодо реалізації національної політичної доктрини» [4, с. 114].

Усе це свідчить про актуальність обраної теми дослідження як для демократичних країн, так і для політичного процесу сучасної України.

Зміст політичного рішення полягає у вирішенні наявної у політичній реальності проблеми та організації й спрямуванні діяльності політичних акторів на стабілізацію або на трансформацію політичного процесу. Процес прийняття політичного рішення підпорядковується певному алгоритму, – це результат послідовних дій, які поділяють на етапи: від визначення проблемної ситуації до вивчення наслідків рішення та змін у політиці.

Комплексне політологічне дослідження проблеми підвищення ефективності прийняття політичних рішень потребує ґрунтовного аналізу бінарних опозицій, які відображають співвідношення у політичному рішенні «індивідуального» та «колективного», «раціонального» та «ірраціонального», «стабільності» та «реформ», «влади» та «громадянина, «центру» та «регіону», «внутрішньополітичних» та «зовнішньополітичних» факторів тощо. Останнє особливо актуалізується у ході процесу глобалізації. І хоча станом на сьогодні, національні держави виступають головним суб'єктом прийняття політичних рішень, можна говорити про появу потужних транснаціональних акторів та міжнародних інститутів влади.

У межах статті ставиться мета проаналізувати місце та роль політичного вибору (у першу чергу — електорального) у процесі прийняття політичного рішення, визначити його особливості в умовах посткомуністичної політичної системи.

Дослідження процесу прийняття рішень (decision-making) у країнах консолідованої демократії протягом останніх десятиліть виступає одним із головних напрямків політичного аналізу. Політичні рішення «є усталеною аналітичною категорією, яка включає увесь процес від розробки до прийняття і реалізації політичних рішень» [2].

На думку української дослідниці Н. Вінникової, «виявлення характеристик процесу прийняття політичних рішень у контексті сучасних соціополітичних реалій потребує попереднього звернення до

наукової інтерпретації сутності політичного рішення та його функцій у соціальній системі» [2].

Феномен політичного рішення досліджують представники різних наукових парадигм, шкіл та напрямків політичної науки, а також — права, державного управління, соціології, психології, комунікативістики, економічної теорії та ін.

У нашій країні теоретичні розробки проблематики політичної діяльності, політичного рішення та вибору містяться у роботах Є. Бистрицького, В. Бунь, Н. Вінникової, В. Горбатенка, М. Головатого, В. Денисенка, І. Кресіної, П. Кузьміна, Б. Кухти, Ю. Мирошниченка, М. Михальченка, С. Наумкіної, В. Полохало, Ф. Рудича, С. Рябова, В. Тертички, М. Томенка, О. Третяка, Ю. Шайгородського, О. Шаяна, Д. Яковлева та ін.

Серед російських дослідників, які приділяють увагу процесу політичного рішення та визначенню чинників впливу на його ефективність, варто назвати роботи таких авторів, як Г. Вайнштейн, А. Дегтярьов, Г. Дилігенський, Б. Капустін, І. Клямкін, Є. Ануфрієв, Б. Грушин, Ю. Ірхін, Д. Ольшанський, М. Ільїн, А. Цуладзе, О. Соловійов та ін.

Дослідженню політичного рішення у широкому соціально-політичному контексті в цілому та політичного вибору як складової політичної діяльності присвячено роботи таких зарубіжних авторів, як Г. Алмонд, У. Бек, Г. Бекер, П. Блау, М. Вебер, Ю. Габермас, І. Гофман, Д. Грін, К. Ероу, Д. Істон, Г. Колбеч, Дж. Коулмен, М. Мак-Комбс, М. Олсон, В. Парсонс, Д. Растоу, Д. Стоун, І. Шапіро та ін.

У політичній науці існує два основних підходи до розуміння процесу прийняття рішень. Один із них розвивається у межах нормативної теорії, інший — біхевіористської. Нормативна теорія інтерпретує політичне рішення як процес раціонального вибору у складних політичних ситуаціях (У. Бек говорить про сучасне суспільство як про «суспільство ризику»). Біхевіористська теорія розглядає цей процес як специфічну взаємодію, у її межах досліджується комплекс факторів (як раціональних, так і ірраціональних), які впливають на прийняття рішень у конкретній ситуації.

Підготовка і прийняття політичного рішення є складним процесом, в якому можна виділити чотири стадії: постановка або виявлення соціальної проблеми, яка потребує свого вирішення, формулювання можливих альтернатив вирішення проблеми, обговорення, або порівняльний аналіз, наявних альтернативних

рішень, прийняття рішення, тобто вибір оптимальної альтернативи як плану дій.

Специфіка політичних рішень в умовах політичного процесу посткомуністичної доби полягає у особливостях демократичних трансформацій, становлення державних інститутів та громадянського суспільства.

Як вважає український політолог та депутат ВР України Ю. Мірошниченко, модель підготовки владного рішення в умовах посткомуністичної політичної системи повинна враховувати елементи політичної структуризації влади та суспільства, що трансформується, та включати такі етапи — «стратегічне планування (формування національних стратегічних цілей і політики національної безпеки, стратегічних концепцій економічного, соціального, військового, науково-технічного і господарського розвитку країни, визначення національних пріоритетів і потреб, формування концепції розвитку конкретних галузей промисловості); програмування (розробка довгострокової, єдиної загальнонаціональної програми соціально-економічного розвитку країни, яка конкретизується в Державному плані створення і розвитку техніки, технологій, виробництв, що у свою чергу складається з комплексно-цільових програм, які поєднують сукупність цільових програм і проєктів); розробка бюджету (підготовка на основі програм соціально-економічного, науково-технічного і господарського розвитку проєкту державного бюджету на черговий фінансовий рік)» [5, с. 37].

І якщо у наведеній цитаті йдеться про першочергову роль інститутів державної влади, що пов'язано у посткомуністичних країнах із слабкістю громадянського суспільства, то процедура прийняття рішень у демократичній політичній системі передбачає участь громадськості у формулюванні альтернативних пропозицій щодо варіантів політичного рішення, які відрізняються від владних необхідними ресурсами, механізмами дій, можливими наслідками для політичної реальності.

При цьому варто погодитись із думкою О. Шаяна, що на заваді прийняттю ефективних політичних рішень, які б задовольняли більшість громадян в Україні, стають такі причини: 1) поєднання атавістичних політико-організаційних структур, успадкованих від СРСР із сучасними організаційними структурами, конституційна неврегульованість їх компетенцій; 2) системна корупція; 3) необмежений вплив зацікавлених груп не тільки на етапі розробки політичного рішення, але й на етапі його впровадження; 4) маніпулятивність суспільною свідомістю з метою отримання

потрібного певній суспільній групі результату у процесі розробки та впровадження колективного політичного рішення [10, с. 8].

Для підвищення ефективності рішення альтернативний набір варіантів готують різні структури, а вибір одного із варіантів здійснюють представники політичного класу в результаті різноманітних процедур узгодження, які залежать від конкретної ситуації, властивостей політичного простору, його конфігурації. Отже, політичне рішення можна розглядати як раціональний вибір політичних акторів із двох та більше альтернативних варіантів політичної дії.

Політична дія виступає типом практичної діяльності, спрямованої на закріплення або перетворення політичних відносин, проте політичні рішення самі по собі належать до іншого типу — визначення послідовності наступних кроків, підготовки до дій. Разом із тим політичні рішення передбачають реалізацію, яка у випадку прийняття державних рішень стає обов'язковою для усіх учасників соціально-політичної взаємодії.

Процес прийняття політичного рішення як центрального елементу трансформації вимог різних політичних груп, громадських об'єднань у засоби та механізми регуляції політичних відносин виступає технологією перетворення політичної влади в управління соціальними процесами.

Політичні рішення, в залежності від рівня політичних акторів та впливу на суспільство, поділяються на декілька типів. Зокрема, можна виділити закони, укази й постанови вищих органів державної влади, рішення органів місцевого самоврядування, рішення політичних партій і громадських організацій та рішення, які приймаються безпосередньо громадянами під час участі у політичному процесі (найчастіше це відбувається у ході голосування на виборах або участі у референдумах).

Як правило, виділяють такі основні типи реалізації рішень у політичному процесі: популізм, елітизм, консерватизм, демократизм, радикалізм. Кожному з них властиві відповідні методи здійснення влади, характер взаємодії влади і громадян, інформаційний режим здійснення влади й управління, який має монологічний або діалогічний характер.

Ефективність управління напряму залежить від того, наскільки влада здатна взаємодіяти із суспільством, організувати з громадянами своєчасний і аргументований діалог, який може бути забезпечений використанням політичних технологій (таких як політична рекламістика, PR та пропаганда). Позитивне ставлення громадян до

політичної влади та її рішень виступають необхідними умовами і показниками її легітимності.

Розглядаючи природу політичних рішень, Дж. Сарторі вважає, що вони поділяються на індивідуальні, групові, колективні та колективізовані. Усі рішення політичного характеру — це колективізовані рішення, тому що вони «суверенні, поширюються на всіх, пов'язані із санкціями... це такі рішення, які запроваджують у колективі, незважаючи на те, ухвалює їх одна людина, кілька чи багато. Визначальний критерій — уже не хто ухвалює рішення, а масштаб рішень: байдуже, хто вирішує, — він вирішує за всіх» [9, с. 716].

Отже, процес прийняття політичних рішень не вкладається у схему «ціннісно нейтральної політики, це аж ніяк не нейтральна справа. Аналіз політичних рішень, зроблений Р. Далем та Ч. Ліндбломом для демократичних суспільств, повною мірою зберігає актуальність для посткомуністичної України: «потреби бізнесових інтересів домінують над потребами інших груп. Процес прийняття рішень, отже... є упереджений на користь можновладців і діє на шкоду тим, хто не має влади і потужних ресурсів» [Цит. за : 7, с. 227].

Саме тому процес легітимізації діяльності політичних акторів та підвищення рівня довіри громадян до влади та її рішень набуває особливої актуальності у переході до демократії, створенні конкурентного політичного середовища, в якому саме через легітимізацію дій політиками здобувається підтримка громадян у ході виборчих кампаній.

Сьогодні, на думку П. Розанвалона, «ніхто вже не уявляє, що центр демократії може зводитися до системи виборчих змагань для встановлення влади більшістю... У демократичних виборах змішалися принцип обґрунтування і техніка прийняття рішень» [8, с. 12]. Французький дослідник говорить про перехід від «представницької демократії» до «демократії участі», а згодом — до «демократії взаємодії». І якщо у двох перших моделях демократії центром прийняття рішень були органи представницької влади (парламенти) та політичні партії, то у сучасному світі їх роль змінюється. Партійна система, «існування і роль якої не передбачав жоден із перших теоретиків демократії, постала... як фактичне ядро політичного життя, тягнучи за собою царювання особистого суперництва і кланів. Парламент, на який від самого початку дивилися як на інституцію, що уособлює дух і форму представницького правління, навпаки, втрачав своє центральне місце і змінював характер свого функціонування. Початкова ідея форуму колективного розуму, де голосно б

дебатовалися питання визначення загального інтересу, фактично перетворилося на систему торгування, підпорядкованого особистим інтересам» [8, с. 13].

Отже, завданням «демократії взаємодії» стає формування такого механізму вироблення, прийняття та реалізації політичних рішень, яка би дозволяла «ширшу участь населення та забезпечувала відчуття, що уряди стали більш чутливими до тих, хто їх обрав, та більш підзвітними їм» [8, с. 12].

Важливим структурним елементом процесу прийняття політичного рішення виступає політичний вибір, який має об'єктивну та суб'єктивну складові, відбувається у певному політичному часі та просторі.

На думку російської дослідниці Л. Єфімової, «проблема політичного вибору, його формування і функціонування являє собою одну із стрижневих і найбільш спірних проблем у політичній науці. Сучасне дослідження моделі політичного вибору (як теоретичне, так і емпіричне) можна позначити як вивчення природи і джерел чинників політичного вибору, їх реального функціонування... Складність вивчення полягає в тому, що в структурі політичного вибору виділяють і раціонально зумовлені характеристики, і ірраціонально детерміновані феномени» [3].

З точки зору політичної науки, інтерпретації політичного вибору відбуваються у межах позитивізму та постпозитивізму, саме тому вибір розглядається як «дія, що завжди співвідноситься з контекстом, і в рамках його знаходить необхідні характеристики», як «сукупність реально існуючих альтернатив», він осмислюється як результат послідовності психічних реакцій і розумових актів політичного актора, які забезпечують сприйняття соціальної інформації, а серед факторів впливу на вибір не можна недооцінювати історію та культуру [Цит. за : 3].

Однією із домінуючих концепцій політичного вибору сьогодні виступає теорія раціонального вибору та її модифікація — теорія суспільно вагомого вибору. Теоретики раціональної детермінованості політичного вибору виходять з уявлення, що актори раціонально ставлять собі мету максимальної вигоди і користі при мінімізації власних витрат, а в основі раціонального вибору знаходиться «феномен раціональності», тобто наявність у політиків жорсткої ієрархічної системи усвідомлених переваг і прагнення до їх задоволення.

Водночас не можна недооцінювати і значимість ірраціональних факторів при прийнятті політичних рішень. На думку Д. Яковлева,

«професіоналізація, спеціалізація раціональності призводить до звуження простору політичного життя, який піддається раціоналізації (оскільки до розуму ставляться більш жорсткі вимоги, задовольнення яких передбачає напружену роботу думки, остільки ніби звужується й сфера того, що піддають раціоналізації. Відповідно зростає «тиск» стихії ірраціонального). Фрагментаризація раціонального, відмова від претензій на всезагальність веде до того, що пошук всезагального й необхідного перекладається на ірраціональні компоненти політичної взаємодії» [11, с. 186].

У контексті теорії раціонального вибору окрема увага приділяється електоральному вибору громадянина. Зокрема, стверджується, що виборець бере участь у голосуванні, якщо користь від участі у виборах перевищує його моральні та матеріальні затрати на вибір.

До того ж в умовах розвитку політичних комунікацій «виборець часто не має достатньо часу для того, щоб зібрати повну інформацію щодо політичних програм партій та блоків та особистісних якостей кандидатів. Оскільки в абсолютній більшості країн у виборах беруть участь мільйони виборців, то «вага» кожного окремого голосу нескінченно мала. Тобто ймовірність вплинути на результати виборів кожного окремого виборця вкрай низька (а саме нею мала би визначатись «користь» від голосування). Тому якби «виборець за цих умов вів себе раціонально — в індивідуально-економічному сенсі — то мав би всі підстави утриматись від голосування. Та цього не трапляється... Тобто виборці беруть участь у голосуванні, щоб підтримати на виборах «своїх» [6, с. 363].

Узагальнюючи, можна виділити основні фактори електорального вибору громадянина: ідеологічна орієнтація, партійна приналежність громадян, оцінка політики за той час, коли партія або політик були при владі, суб'єктивна значущість виборів, ставлення до особи кандидата (через його персональні якості або через здатність представляти його інтереси), думка соціального оточення.

На думку української дослідниці В. Бунь, «досвід виборчих кампаній показав, що вибір здебільшого здійснюється за умов обмеженої інформації, в стислі терміни, під впливом емоцій. Такий вибір аж ніяк не може претендувати на визнання його компетентним. Ця ситуація дає підстави говорити про те, чи є вибір у такій ситуації взагалі, чи рішення власне таке, що належить виборцеві, а не навіяне ззовні за допомогою маніпулятивних методів. Тому цілком правомірним виглядає дослідження елементів електорального рішення, механізму здійснення громадянами вибору тієї чи іншої партії і умов,

що забезпечують здійснення справді компетентного і ефективного вибору» [1].

Справді ефективний вибір передбачає відповідальність як прийняття певних зобов'язань. У випадку електорального вибору відповідальність можна розглядати з двох позицій: індивід бере на себе відповідальність за свої дії, тобто йому не байдуже як розвиватимуться події; індивід, що здійснює акт вибору, делегує певні повноваження «об'єктові» вибору [1].

Політичні рішення характеризуються постійною динамікою, зміною поточних умов (політичної ситуації) та трансформацій стратегічних пріоритетів у процесі реалізації політики. У зв'язку з цим може виявитися корисним досвід аналізу «множинних сценаріїв, що набуває останнім часом популярності у різних сферах – від менеджменту до політичної аналітики, тобто всюди, де доводиться мати справу з розробленням тактик і стратегій. Ця техніка спрямована на те, щоб навчити працювати у просторі майбутнього за допомогою одразу кількох сценаріїв, що відбивають різні можливості розвитку подій. Альтернативні сценарії застосовуються для того, щоб визначити і довести вірогідність кількох, можливо досить відмінних, варіантів майбутнього з наступним ранжуванням ступеня вірогідності тих чи тих варіантів. У такому разі ті варіанти розвитку подій, що їх вважають менш імовірними, не відкидають, а повноправно враховують і на їх основі складають відповідні плани дій. Особливо ефективним такий підхід може виявитися у періоди, коли ступінь невизначеності у політичній ситуації, зокрема міжнародній, підвищується, тобто у часи криз» [2].

Хоча кризовий стан сучасної політики обумовлений не лише внутрішньополітичними факторами, а і глобальними світоглядними зрушеннями, пов'язаними із постмодерною критикою влади, раціональності та політики.

На думку Д. Яковлева, «раціональні рішення ухвалюються в рамках певної системи раціональності, яка, у свою чергу, пов'язана з панівною світоглядною системою. Сьогодні на зміну модерністській раціональності йде постмодерністська раціональність... Відповідно, змін зазнають й рефлексії щодо раціоналізації суспільних відносин — від опозиції «раціональне – ірраціональне» до плюралізації раціональності (Б. Вальденфельс). Це означає, що ірраціональному протиставляється вже не всеохоплююча універсальна раціональність, а специфічні форми раціональності, що існують як смислові, регулярні взаємозв'язки в різних соціальних просторах: від державних інституцій до повсякденного життя» [11, с. 195].

Таким чином, проблематика політичних рішень напряму пов'язана із поняттям легітимності влади та здійсненням вибору політичними акторами (владними інститутами) під час «рутинної» управлінської діяльності, та громадянами у ході голосування. Політичні рішення обумовлені раціональними та ірраціональними факторами, а у посткомуністичних країнах — часто стають точкою біфуркації, у якій від вибору залежить подальший напрямок розвитку всього суспільства.

Література

1. Бунь В. Електоральний вибір: суть, типи, особливості формування / В. Бунь // Політична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10-11 травня 2007 року) / Укл. Поліщук М., Скочиляс Л., Угрин Л. — Львів, ЦПД, 2008. — 308 с.
2. Вінникова Н. Сутність політичного рішення: від традиції до новації / Н. Вінникова // Освіта регіону. Український науковий журнал. Політологія, психологія, комунікації. — 2010 — № 4. — С. 145—156.
3. Ефимова Л. А. Рациональные и иррациональные факторы политического выбора в современном российском регионе : дис. канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты и процессы» / Л. А. Ефимова. — Владивосток, 2005. — 234 с.
4. Кухта Б. Політична влада та її рішення / Б. Кухта. — Львів : ЦПД, 2006. — 240 с.
5. Мірошниченко Ю. Р. Організаційно-правові засади підготовки та прийняття державно-політичних рішень / Ю. Р. Мірошниченко. — Харків : Фактор, 2004. — 224 с.
6. Основи демократії : навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / За заг. ред. А. Колодій ; М-во освіти і науки України, Ін-т вищої освіти АПН України, Укр.-канад. проєкт «Демократична освіта», Інститут вищої освіти. — К. : Вид-во «Ай Бі», 2002. — 668 с.
7. Парсонс В. Публічна політика: Вступ до теорії й практики аналізу політики / В. Парсонс ; [пер. з англ.]. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — 549 с.
8. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / П. Розанвалон ; [пер. з фр. Є. Марічева]. — Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. — 287 с.
9. Сарторі Дж. Теорія ухвалення рішень за демократії / Дж. Сарторі // Демократія: Антологія / Упорядник О. Проценко. — К. : Смолоскип, 2005. — С. 715—750.
10. Шаян О. Л. Розробка та впровадження політичних рішень у демократичному суспільстві : автореф. дис. канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О. Л. Шаян ; Київ. нац. ун-т імені Т. Шевченка. — К., 2005. — 16 с.

11. Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація : [монографія] / Д. В. Яковлев. — Одеса : Астропринт, 2009. — 288 с.

В статье рассматривается феномен политического выбора, его место и роль в процессе принятия политического решения. Рассмотрены основные политологические подходы к сущности политического выбора. Определены его особенности и составляющие в ситуации посткоммунистического состояния украинского государства и общества.

Ключевые слова: *политический выбор, политический процесс, политическое решение, легитимность власти, рациональный выбор.*

The article deals with the phenomenon of political choice, its place and role in political decision. The main political science approaches to the nature of political choice. Defines its features and components in a situation of post-communist Ukrainian state and society.

Key words: *political choice, political processes, political decision, rational choice, legitimacy of power.*

Олейник Маргарита Олександрівна — аспірантка кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Рецензент: проф. Наумкіна С. М.